

ЕДИН НАЧИН ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Многообразието на проявите в езиковата практика определя и пълнотата от термини за назоваването им. При проучване на градската говорна ситуация изследователят се изправя пред стилно-езиковата полигlossen на градските индивиди¹. Доминантен признак за разделяне сферите на функциониране на езика е противопоставянето официалност - неофициалност. И ако за официалните сфери на общуването не съществуват крайни разногласия при определяне на стиловите характеристики и жанровата принадлежност на изказванията, същото не може да се каже за проявите в разговорната реч². Ето само някои от термините: обиходно разговорна реч, взета от руското езикознание, неофициален статус на битовата реч³, същинска разговорна реч⁴, "всекидневен език" или език на всекидневното съзнание⁵, разговорен стил⁶ или еталон на разговорния стил⁷ и др. Става дума за устна реч и при обяснението на това явление се върви в две посоки - отношение към кодифицираната норма на книжовния език, чрез което се обосновава разговорният стил, и на тая основа другите прояви се определят като некодифицирани езикови подсистеми⁸, от друга страна - да се надникне "отвътре" в неофициалните сфери на общуване и да се проследят процесите на възникване и развой на определени речеве образувания. Съществуват изследвания⁹, в които се прави разграничение между разговорност и разговорен стил. Разговорността се разглежда в широк и тесен смисъл. При тясното ѝ разбиране се наблюдават "конкуренция разговорных явлений как проявление синхронной динамики на уровне языковых средств выражения, а в более широком смысле - как конкуренция на уровне коммуникативных образований языка"¹⁰. В този смисъл разговорната реч или разговорността се характеризира като езикова сфера на комуникация, на която са присъщи: устна проява, неофициалност, непринуденост, неподготвеност на речевия акт, непосредствено участие на партньорите в акта на комуникация, ситуативна обусловеност, използване на невербални средства и др.¹¹

Предмет на настоящото изследване е един случай на възникване на фразеологизми в градската говорна ситуация на Благоевград. Взети сами за себе си, тези изрази показват различна степен на фразеологизация. Например: болен за тояга, давят ни за шията, бият ни по гла-

вите, брадва му на шията, играят му дрехите. Те са възникнали спонтанно в диалогична реч в конструкции от две реплики, втората от които е диалогическа цитация¹². Този модел е познат в диалектите и от там е навлязъл в интердиалекта. Ето изходните реплики на посочените изрази: "Дават ли пари? - Дават ни за шията/гущата", "Той е болен. - Болен е за тояга", "недей така, брат ти е. - Брадва му на шията", "Добре играе. - Играят му дрехите". Този комплекс от минимум две реплики служи за кулминация в разговора, след което следва пауза, смяна на темата или прекратяване на диалога. Като стилна фигура тези реплики представляват анастрофа¹³, но нямат преднамерена употреба за постигане на реторичен ефект, макар че при тях се наблюдава експресивност и образност. Като реакция на изказването на говорещия вторият компонент представлява интонационно травестиране на репликата - към чуждото слово се прибавят суперсегментен /прозодичен/ предикат на оценка /субективно отношение/¹⁴. Тези прояви се различават от неутралната цитация - повторенията¹⁵.

Този модел на диалогическа цитация е доста срещан в диалектите и интердиалекта, чийто втори компонент се отнася до клетвите и наричанията, така наречените ситуативни фразеологични единици със слаба фразеологизация¹⁶. Например: "Леле, жени! - Жега да ги опържи.", "Що си с брада? Жалиш ли? - Жаля ти ума", "Ех, свахо, свахо! - Ега се схванеш", "Бабо! - Да ти набабне корема!", "Как си? - Патрони, капси - всичко изгърмехме.", "Така е. - Кой не ткае, гол ще ходи.", "Майко! - Мачки да те одерат!", "Що? - Рещо и дармон!", "А? - Алва и боза!" и др. Кети Пичева в книгата си "Българска фразеология" сочи рима при ФЕ: грех на орех, горе осо, долу босо¹⁷; и ФЕ реплики: "Кой? - Тиква с лой"¹⁸. Наблюдават се и случаи на самоцитация: "Ще пипне, ама пипката ще го хване".

Тези прояви могат да се определят като интердиалектни, защото сферите на употребата им са непрестижни ситуации. Но изненадващото е, че се наблюдават и в речта на интелигентни хора, в непринуден разговор. Налице е своеобразна стилизация, чрез която говорещият проицира събеседника си, като маркира диалектната му принадлежност. В рядко случаи принудено се дава диалектна окраска на изказванията. Но и в другите случаи, когато липсват на фонетично, морфологично и лексикално равнище диалектни черти, самата структура на изказването е маркер за диалектна особеност в говора на единия участник в разговора. Въпросът се нуждае от допълнително разяснение. На сегашния етап от развой на езика ни се отчита ролята на унификацията на книжовния език, но на споменатите три равнища. На равнище паративни структури поне

на мен досега такива проучвания на разговорната реч не са ми познати. Оттук може да се постави въпросът, каква е наративната култура на българина, какви предписания му предлага кодифицираната норма за построяване на изказванията в неофициалните сфери на общуване и, от друга страна, коя е нормата на определен ареал, кое е общото и различното в отделните говори по отношение на наративните структури. Тези нерешени въпроси не позволяват цялостно да се осветли сегашната практика в художествената ни литература – кога авторът стилизира строка на диалектните изказвания, като неутрализира на равнище фактура диалектните отлики, и кога не може да се отгласка от диалекта; кое тогава е творчество...

Дали споменатите изрази са фразеологизми. За степента на тяхната фразеологизация може да се съди по възпроизводимостта им в речта¹⁹, която обяснява и другите признаци на ФЕ – устойчивост на състава и структурата им и целостта на тяхното значение²⁰. В случая с "болен за тояга", "играят му дрехите", "брадва му на шията" са съедински ФЕ, при които фразеологически център е първата лексема, която сближава ФЕ с отделна дума, а смислов център е втората лексема, която го съотнася със свободните съчетания, защото е компонент с най-малка отдалеченост от първичната си денотация²¹. При тях е налице образност, експресивност, устойчивост. Докато "давят ни за шията" може да се определи като преходен тип с частична фразеологизация, тъй като неговите компоненти могат да се апицират с отделни думи с номинативното им значение, въпреки че в този израз в основата му е заложен образ.

В разглежданите случаи е от значение не тяхната възпроизводимост в речта, т.е. степента на фразеологизацията им, а начинът на възникването им, който е в тясна връзка с фолклорната традиция. Те са продукт на определени наративни структури, чиято честота на срещане и устойчивост предполага множество изказвания по този модел в градската говорна ситуация на Благоевград. В подкрепа на това твърдение ще си позволя да посоча повече илюстративен материал, без да се тълкуват отделните изрази, целта е да проличи наративната структура, на чиято основа чрез диалогическата цитация възникват изрази, близки по строеж и функция до фразеологизмите: "Много е печен. – Печен и обръщан", "Посъбра някой лев. – Глупости! Събра на майка му очите.", "За мен срещата с теб е малък празник. – За мен още по-малък.", "За да се изцериш, ще пиеш жен мен. – Чуж жен само за тази болка.", "Много ги знае. – Знае трици да яде.", "Държи здраво. – Държи като умрял свещта/вариант – като френски ключ на обда гайка/.", "Иска за голям да минава. – Минава с бабаче под котлона."

Целта на това съобщение е да се обърне внимание на целост-

ността на изказванията в разговорната реч, чиито наративни структури предполагат възникването и функционирането на определени речеви образувания.

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Виденов, Социolingвистика, С., 1982, с. 201.
2. Е. А. Земская, Особенности русской разговорной речи и структура коммуникативного акта. - В: Славянское языкознание, М., 1978, с. 196.
3. Б. Байчев, М. Виденов, Социolingвистическо проучване на град Велико Търново, С., 1988, с. 221.
4. В. Попова, За разговорната реч и нейната норма. - В: Проблеми на езиковата култура, С., 1980, с. 66.
5. Д. Сотирова, Всекидневно и научно съзнание - проблеми на взаимодействието. С., 1987, с. 80.
6. К. Инчева, Наблюдения върху разговорната реч на българския език, - Български език, 1985, кн. 3, с. 201.
7. М. Янакиев, Стилистиката и езиковото обучение, С., 1977, с. 229.
8. Д. П. Крысин, Социolingвистические аспекты изучения современного русского языка, М., 1989, с. 111.
9. Ф. Мико, Характер разговорности и разговорного стиля. - В: Новое в зарубежной лингвистике, М., 1988, с. 232-243.
10. Я. Босак, Разговорность как динамический фактор. - В: Новое в зарубежной лингвистике, М., 1988, с. 246.
11. Е. А. Земская, цит. съч.
12. Н. Д. Арутюнова, Диалогическая цитация /к проблеме чужой речи/. - Вопросы языкознания, 1986, кн. 1, с. 50.
13. Квинтилиан, Обучението на оратора, С., 1982, с. 546.
14. Н. Д. Арутюнова, цит. съч., с. 61.
15. П. Пенчев, Д. Милева, Форми на диалози с повторения и тяхната интонация, - Български език, 1990, кн. 1, с. 57-61.
16. К. Инчева, Българска фразеология, С., 1983, с. 74-75.
17. К. Инчева, цит. съч., с. 128.
18. К. Инчева, цит. съч., с. 131.
19. Н. М. Шанский, Фразеология современного русского языка, М., 1985, с. 21.

20. Н. М. Шацкий, цит. съч., с. 22.
21. В. П. Жуков, Семантика фразеологических оборотов, М., 1978, с. 94; К. Пичева, Семантично ядро на ФЕ, -Български език, 1986, кн. 1, с. 91.